

2000 YILI PROGRAMI VE
2001 KRİZİ

BÖLÜM
3

BÖLÜM 3: 2000 YILI PROGRAMI VE 2001 KRİZİ

2000 yılına gelindiğinde yeni dünya düzeni kendisini iyiden iyiye hissettirmeye başlamıştır. Yeni dünya düzenini birinci bölümde açıklamaya çalışmıştık. Yeni dünya düzeninin zengin ülkelerin zenginliğini koruyacak şekilde oluşturulduğunu belirtmiştik. Yeni dünya düzeninde başarılı olmak markaya, tasarıma, patent ve telif haklarına sahip olmayı, iletişim kanallarına hakim olmayı gerektiriyordu. Marka, tasarım, patent ve telif hakları gibi haklara “fikir mülkiyet hakları” deniyordu. Yeni dünya düzeni bu hakları tam bir koruma altına alıyordu. Zengin ülkelerin bu haklara sahip olan küresel şirketleri, hammaddelerini en ucuz buldukları ülkelere satın alıyor, mamullerini en ucuz imal eden ülkelere üretiyor ve en uygun pazarlarda mallarını pazarlıyordu. Düzen kurulduğunda mevcut fikir mülkiyet hakları zengin ülkelerin elinde bulunuyor, bu nedenle de dünya ticaretinin kaymağını bu ülkeler yiyordu. Fikir mülkiyet haklarından yoksun olan ülkeler ise bu malları en ucuz imal etmek için birbirleriyle yarışıyor. Zenginler kulübüne yeni üyelerin katılması hiç de kolay değildi. Zenginler kulübüne girmek marka, tasarım, patent ve telif hakları gibi fikri hakları geliştirmeyi gerektiriyordu. Bu da teknolojiye ve insana yatırım yapmak demekti.

2000’li yıllara girerken Türkiye 21. yüzyılın parlayan yıldız adaylarından biriydi. Türkiye zengin kültürü, güçlü ve eğitime çok yatkın insan kaynaklarıyla ve coğrafyasının ona sağladığı imkanlarla 21. yüzyılın mimarlarından biri olabilirdi. Türkiye vizyonunu bu şekilde saptayabilir, bu vizyonla uyumlu hedeflere yönelebilir ve bu hedeflere ulaştıracak planlar yapabiliirdi. 2000 yılı Türkiye’nin 8. Beş Yıllık Kalkınma Planının da yürürlüğe gireceği yıldır. 2000 yılına girerken Türkiye Devlet Planlama Teşkilatı Cumhuriyetin 100. yıldönümü vizyonu altında bir plan çalışması yapıyordu. Fakat, aynı anda Türkiye IMF destekli bir istikrar planı da hazırlıyordu. Herkesin çok açık seçik bildiği gibi, IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü ile birlikte, Amerikan çıkarlarını dünya üzerinde yerleştirmek amacını güden bir kuruluştur. Çok önemli petrol yataklarına sahip olan Orta Doğu’nun, Amerika Birleşik Devletleri’nin dünya egemenliği stratejisi içinde çok önemli bir rolü vardır. Türkiye de jeopolitik konumu ile Orta Doğunun çok önemli bir ülkesidir. IMF’in, Amerika Birleşik Devletleri’nin stratejisine hizmet edecek bir plan hazırlaması çok doğal kabul edilmelidir. Amerika Birleşik Devletleri’nin Orta Doğu çıkarlarıyla, Türkiye’nin çıkarları bağdaştığı sürece IMF planları Türkiye’nin yararına olacaktır. Aşağıda, 2000 yılında uygulamaya konan IMF destekli istikrar programıyla, Devlet Planlama Teşkilatı’nın hazırladığı planları ayrı ayrı inceleyeceğiz. Üzülerek belirtmek gerekir ki, Türkiye kendi ihtiyaçlarına cevap verebilecek, 21. yüzyılda ortaya çıkan fırsatları değerlendirecek bir plan yerine IMF destekli, IMF yönetim ve kontrolünde bir programı devreye koymuştur.

I. 2000 YILINDA UYGULAMAYA KONAN IMF PROGRAMI ⁵⁷

Türkiye 2000’li yıllara IMF öncelikleri çerçevesinde hazırlanmış bir istikrar programıyla girdi. Bu programın yönetim ve denetimini de IMF’e verildi. 2001 yılında, IMF’in uyguladığı planın yanlılığı açık seçik ortaya çıkmış olmasına rağmen, halen Türkiye IMF yönetiminde ve denetiminde bir istikrar programı uygulamaktadır.

2000 yılında Türkiye’nin uygulamaya koyduğu IMF destekli istikrar programının temel özellikleri şunlardır:

- Program, kur ve ücretlerin kontrol altına alınması temeline oturtulmuştur. Buna ekonomi dilinde kur ve ücret çıpası denir. Bir yıl boyunca ücretlerin yüzde 25, kurların ise yüzde 20 dolaylarında artmasına müsaade edilecektir.
- Programın kaynak ihtiyacı, yurt dışından ve kamu kuruluşlarının özelleştirilmesinden karşılanacaktır.
- Faizler serbest bırakılacaktır. Yurt dışından ülkeye, kısa vadeli yabancı sermaye veya borç olarak akacak kaynakların faizleri düşürmesi beklenmektedir.
- Bütçe harcamaları kontrol altında tutulacak, faiz öncesi bütçe, yüzde 5 dolaylarında fazla verecektir.
- Kısıtlanan talep, ücretlerin kontrol altında tutulması, ithalatın ucuzlaması, enflasyonu da aşağı, hedeflenen yüzde 20 düzeylerine çekecektir.
- Programın uygulanmasında beklentilerin kırılmasından ve yoğun propaganda-dan mümkün olduğunca yararlanılacaktır.

2000 yılı programı bazı varsayım ve beklentilere dayanan bir programdır. Bu programın teknik varsayım ve beklentilerini kısaca özetlemekte yarar bulunmaktadır.

A. Kullanılan Çıpalar

Türkiye’de daha önce başvuru ve başarısız olan enflasyonla mücadele programları kur artışlarının enflasyonun altında tutulmasına dayanıyordu. Kur artışlarının enflasyonun altında tutulmasının, ithal edilen ara mallarını ucuzlatarak maliyetleri düşürmesi ve ithal edilen malların ise yerli malların fiyat artışlarını kontrol altına alması bekleniyordu. Bu uygulama bir tür döviz kurları çıpası uygulamasıydı. 1989 yılında ücretlerin hızla artması, enflasyonla mücadele programının başarısızlığının temel nedenlerinden birini oluşturmuştu. Bu nedenle

⁵⁷ 2000 yılı IMF programının açıklamasında, program uygulamaya konduğunda yayınladığım bir çalışmadan yararlanıyorum: Ertuna, Özer, *2000 Yılı İstikrar Programı*, Muhasebe ve Finansman Dergisi, MUFAD, Nisan 2000.

2000 yılı programına ücretlerin çıpa olarak kullanılması da eklenmişti. Programa göre, bir yıl boyunca ücretlerin yüzde 25, kurların ise yüzde 20 dolaylarında artmasına izin verilecekti.

Ücretlerin çıpa olarak kur çıpasına eklenmesi bir taraftan talebi kısarken bir taraftan da maliyetleri düşüreceğinden enflasyonu düşürmede başarı şansını arttıracak bir çözüm olarak kabul edilebilir. Ancak, ücret artışlarının kontrol altında tutulması yalnızca devletin kontrolü altında değildir. Devlet yüzde 25'lik ücret artışı hedefini sadece kamu personeli ve kamu kuruluşları için uygulayabilecek durumdadır. 2000 yılı programı ilan edildiğinde özel kesim programı desteklediğini belirtmiş, devletin yüzde 25'lik ücret artışı hedefine onların da uyaçağını dile getirmiştir. İlginçtir, özel kesim enflasyonun düşürülmesi yönünde çaba gösterme konusunda, mal ve hizmetlerinin fiyatlarını arttırmama konusunda herhangi bir taahhütte bulunmamıştır.

Öbür yandan, ücretlerin çıpa olarak kullanılmasının önemli sakıncaları da bulunmaktadır. 2000 yılına girerken Türkiye enflasyonla durgunluğu birlikte yaşamaktaydı. 1999 yılında enflasyon yüzde 53.6 düzeyindeydi, ancak aynı yıl milli gelir yüzde 6,1 azalmıştı. Böyle bir durumda işçi kesiminden kaynaklanacak talebin kısılması durgunluğu arttırabilirdi. Ücret çıpasının başarısı için enflasyonun hızla beklenen düzeye indirilmesi gerekiyordu.

Döviz kurlarının çıpa olarak kullanılmasının temel sakıncası TL'ye aşırı değer kazandırma tehlikesidir. TL'nin aşırı değerlenmesi çok önemli bir tehlikedir. Güneydoğu Asya ülkelerinde 1998 yılında yaşanan krizin temel nedenlerinden biri bu ülkelerin paralarının aşırı değer kazanmasıydı. Bu ülkelerin paraları dolara bağlı olarak değer kazandığı zaman, bu ülkeler dış ticaret avantajlarını yitirmişlerdi. Bu da krize götüren döngünün başlamasına neden olmuştu. Özellikle ihracatları fason imalata dayalı olan ülkeler için ülke parasının aşırı değer kazanması çok tehlikeli durumlar yaratabilir. 1988 yılında "İsrail modeli" adı altında yürütülmek istenen enflasyonla mücadele programının başarısızlığa uğrayarak 1994 krizinin çıkmasının nedeni de buydu. Türkiye'de 1998'de başlayan ve 1999'da devam eden ekonomik durgunluğun da temel nedenlerinden biri TL'nin aşırı değer kazanmasıydı 1997'de Asya krizi yaşanırken o ülkeler kendi paralarını dolar karşısında yüzde 30'lara varan oranlarda devalüe etmişti. Oysa Türkiye, TL'nin değerini dolar ve mark sepetine ayarladığından devalüasyona gitmedi. Bu nedenle tekstil ve demir çelik gibi sektörler ağır bedel ödedi. Bütün bunlara ilave olarak, 2000 yılında TL tekrar aşırı değerlenmeye devam ettiği takdirde programın başarı şansı azalabilirdi.

B. Programın Parasal Kaynakları

2000 yılı programın kaynak ihtiyacı, yurt dışından ve özelleştirmeden karşılanacaktır.

Yukarıda belirttiğimiz gibi 2000 yılında uygulamaya konan programın temel özelliklerinden biri Türkiye'nin kendi kaynaklarına değil de, yabancı kaynaklara bağımlı hale getirilmesidir. Bu durum 2000 yılında uygulamaya konan programın en büyük zaafıdır. Türkiye 2000 yılı programını hazırlarken kendi gücüyle ekonomisini rayına oturtamayacağına inanmıştır. Bu çok vahim bir hatadır. Türkiye, cumhuriyetin ilk yıllarında 12,6 milyon nüfusu, 45 dolar kişi başına milli geliriyle ekonomik mucizeler yaratmıştır. 2000 yılı istikrar programının uygulamaya konduğu 2000 yılında Türkiye 65 milyon nüfusa ve 3000 doları aşan kişi başına milli gelire sahipti, buna rağmen, kendi gücüyle ekonomisini düzeltmeyeceğine inanması çok acıdır.

Programın mantığına göre, yurt dışından karşılanan kaynaklar, yurt içi borçları ikame edecek, böylece programda piyasa koşullarında serbestçe oluşmaya bırakılan faizlerin düşmesine neden olacaktı. Yurt dışından gelecek kaynaklar döviz kurlarını da baskı altında tutacağından döviz kuru artışı hedeflerinin de tutturulmasına yarayacaktı. Döviz kuru hedeflerinin tutturulması güvencesi ise yurt dışından kısa vadeli yabancı kaynakların (sıcak paranın) Türkiye'ye gelmesini teşvik edecek, bu da ilave kaynaklar yaratacaktı.

Diğer bir açıdan bakıldığında, yurt dışından gelen kaynaklar faiz ve kurları baskı altında tutarken, enflasyon beklenen oranlarda düşmeyecek olduğunda, faizler negatif reel faizlere dönüşecek, TL aşırı değer kazanacak ve yeni riskler doğacaktı. Bir taraftan TL'nin aşırı değer kazanması bir taraftan da faizlerin negatif faize dönüşmesi 1960 ve 1980 yıllarında olduğu gibi, kriz zemini hazırlayabilirdi.

Ayrıca, yabancı kaynaklar eninde sonunda ithalatın artmasına neden olur. Yabancı kaynaklar ya mal ve hizmet ithal etmek için kullanılır, ya da elde, cepte ve kasada tutulur. Tedavüle giren yabancı para, enflasyonu da körükleyebilir. Bu ise program hedeflerine ters düşer. Bu koşullarda yabancı kaynakların ithalatı arttırması beklenir. Oysa, Türkiye ithalatını arttırmaya değil, üretimini ve istihdamını arttırmaya muhtaçtı.

Öbür yandan, dış kaynak dış borç anlamına gelmektedir. Türkiye dış borçlarını da arttırmamalıdır. Türkiye'nin dış borçlarının artması, ülke üzerindeki siyasi baskıları da arttırmaktadır.

Yalnız burada bir noktayı belirtmekte yarar var. Yurt dışından gelen kaynakların yatırım malları ithalatına yönelmesi veya doğrudan doğruya dolaysız yabancı yatırım olarak gelmesi Türkiye'nin çıkarına olabilir. Dış kaynakların yatırımlara yönelmesi kalkınma hedeflerine hizmet edebilir.

2000 yılı programının ikinci kaynağı, özelleştirme gelirleridir. Özelleştirme, çeşitli amaçlara hizmet edecek bir uygulamadır. Bu amaçlardan en önemlisi ve-

rim ve rekabet arttırma amaçlarıdır. Türkiye, 1986'da özelleştirme uygulamalarına bu amaçlara hizmet etmek için başlamıştı. 2000 yılı programında ise özelleştirmeden elde edilen kaynakların yalnızca devlet bütçesine katkıda bulunması amaçlanmaktadır. Türkiye'nin en verimli ve stratejik tesisleri özelleştirilecek, öncelikle de yabancılara satılacaktır. Bu tür bir özelleştirme Türkiye'ye çok pahalıya mal olabilir.

C. Programın Faiz Politikası

2000 yılı istikrar programı faizleri serbest bıraktığını savunmaktadır. Programın beklentilerine göre, dışarıdan gelen yabancı kaynaklar halen yüksek düzeylerde olan faizleri aşağıya çekecektir.

Programın faizlerle ilgili beklentilerinde de eksiklikler vardır. Kısa vadeli yabancı sermayeye (sıcak paraya) açık olan bir ülkede faizler yurt dışından ve yurt içinden kaynaklanan arz ve talebin etkisi altında oluşur. Yurt içi arz ve talep enflasyonun etkisi altında, yurt dışından gelen arz ve talep ise döviz kurlarının etkisi altındadır. Diğer bir deyimle, yurt içi arz ve talepte enflasyon riski, yurt dışından gelen talepte ise kur riski söz konusudur. Piyasalarda oluşan faizler ise bu risklerin bedelini ödeyecek şekilde oluşur. 2000 yılında uygulamaya konan programda kur çıpası kullandığından, yabancı arz ve talep için kur riski bulunmamakta, fakat, yurt içi arz ve talep için yüksek bir enflasyon riski bulunmaktadır. Piyasalarda faizler enflasyon riskine göre oluşursa, yabancı yatırımcılar kur riski taşımadan enflasyon riskinin karşılığını alacaklardır. Bu duruma asimetrik risk denmektedir. Asimetrik risk, enflasyon riski yüksek olduğunda ülkenin sıcak para tarafından soyulmasıyla sonuçlanabilir. Daha da kötüsü, asimetrik risk "sıcak para girişi-kur artışlarının yavaşlayarak sıcak para kazançlarını arttırması-yeni sıcak para girişleri" kısır döngüsünü başlatabilir. Bu kısır döngü de sürdürülemeyen, krizle sonuçlanan bir kısır döngüdür.

D. Bütçe Harcamalarının Kısılması

2000 yılı istikrar programı bütçe harcamalarının kontrol altında tutulmasını, faiz öncesi bütçe dengesinin yüzde 5 dolaylarında fazla vermesini hedeflemiştir. Kamu harcamalarında çok büyük boyutlarda israfların olduğu söylenmektedir. Bu nedenle, kamu sektörü reformu uzun bir süredir Türkiye'nin gündemindedir. İsrafın önlenmesi yönünde atılacak tüm adımlar ülke yararına olacaktır. Ancak, tasarruf uygulamaları, israfların önlenmesi yerine, eğitim, araştırma, sağlık gibi harcamaların kısılması şekline dönüştüğünde ülke bundan çok zarar görür. Türkiye'de kamunun küçültülmesi sloganı altında sağlık hizmetlerinin, sosyal güvenlik sisteminin, eğitim faaliyetlerinin özelleştirilmesi yönünde kamuoyu yaratılmaktadır. İnsana, eğitime ve sağlığa yapılacak harcamalar esasında 21. yüz-

yıl için yapılan yatırımlar anlamına gelmektedir. Bu yatırım alanları 21. yüzyılda başarıya götürecek stratejik yatırımlardır. Bu alanlarda yapılacak hatalar kolaylıkla telafi edilemeyecek hatalar olacaktır.

E. Propaganda

Ekonomide beklentiler çok önemlidir. Enflasyon beklentileri kırılmadan enflasyon kontrol altına alınmaz. 2000 yılı istikrar programı bu gerçeğin bilinci altında propagandaya çok önem vermiştir. Hükümetin kararlılığı konusunda çok olumlu işaretler verilmiş, bu işaretler propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Propagandanın diğer malzemesi IMF'in beğenisi ve desteğidir. Türkiye'nin IMF'e muhtaç hale gelip "standby" anlaşması imzalaması başarı olarak lanse edilmiştir. Programla ilgili uygulamaların IMF'ten tam not aldığı sık sık belirtilmiş, hatta yapılan hatalar başarı olarak gösterilmiş. 2000 yılı başlarında, yurt dışında dolar bazında yüzde 12 faizle 30 yıllığına borçlanma bir zafer olarak halka duyurulmuştur.

Pek çok Latin Amerika ülkesi beklentilerin kırılmasında "ulusal uzlaşma" formülünü kullanmayı yeğlemiştir. Türkiye de bunu yapabilir, Sosyal ve Ekonomik Konseyde enflasyonu düşürme paketi üzerinde uzlaşma sağlayarak programın başarısı konusundaki güveni arttırabilirdi. İşçi ve işveren kesimleri, bankalar ve devlet arasında varılacak bir uzlaşma, herkesin kendine düşen görevi bilmesine, programın nimet ve külfetinin paylaşılmasına yardımcı olurdu. 2000 yılı istikrar paketi uygulamasında ücretler çıpa olarak kullanıldığından, işçi kesiminden fedakarlık beklenmiş, işveren kesimine hiçbir sorumluluk yüklenmemiştir. Bu dengesiz durum da programın başarı şansını olumsuz etkilemiştir.

II. SEKİZİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI

21. yüzyıla girerken Devlet Planlama Teşkilatınca hazırlanan ve Büyük Millet Meclisi'nce görüşülerek 27 Haziran 2000'de kabul edilen Sekizinci Beş Yıllık Plan, cumhuriyetimizin kuruluşunun 100 yılı vizyonu altında hazırlanmıştır. Bu vizyon Türkiye'nin çağdaş uygarlık düzeyini aşma ve yeni oluşan dünya düzeyinde etkin bir konuma ulaşma vizyonudur. Her ne kadar Sekizinci Beş Yıllık Plan 2000 yılında uygulamaya konan istikrar programının etkisi altında kalmışsa da Türkiye'nin 2023 yılı vizyonunu, Türkiye'nin potansiyelini gerçekçi bir şekilde ortaya koyması bakımından burada özetlenmeye değer bir plandır.

Planda 2001- 2023 yılları arasında Türkiye'nin temel amaçları ve stratejisi şu şekilde belirtilmiştir:

"2001-2023 dönemini kapsayan uzun vadeli gelişme stratejimizin temel amacı; Atatürk'ün gösterdiği çağdaş uygarlık düzeyini aşma hedefi doğrultusunda, Türkiye'nin 21 inci yüzyılda kültür ve uygarlığın en ileri aşamasına ulaşarak dünya standardında üreten, gelirini adil paylaşan, insan hak ve sorumluluklarını güven-

ceye alan, hukukun üstünlüğünü, katılımcı demokrasiyi, laikliği, din ve vicdan özgürlüğünü en üst düzeyde gerçekleştiren, küresel düzeyde etkili bir dünya devleti olmasıdır. Bilgi toplumuna dönüşümün sağlanarak dünya hasılasından daha yüksek oranda pay alınması, toplumun yaşam kalitesinin yükseltilmesi, bilim ve uygarlığa katkı ile bölgesel ve küresel düzeylerdeki kararlarda etkin söz sahipliği uzun dönemli gelişme stratejimizin nesnel amaçlarını oluşturmaktadır”

Her ne kadar Planın tanımladığı vizyonda, Türkiye Avrupa Birliğinin aktif bir üyesi olarak tanımlansa da, bu, bugün olduğu gibi her ne pahasına olursa olsun, Avrupa Birliği üyeliği, ya da tek taraflı olarak Avrupa Birliği’ne bağlanma değil, bölgesindeki diğer ülkelerle oluşturacağı ilişkilerle dünyaya katkı yapmayı sağlayacak bir üyeliktir. Şöyle ki:

“ Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne tam üyelik süreci içinde olması, uluslararası norm ve standartlara uyum ve bilgi toplumunun gerektirdiği koşulları yerine getirme yönünden önemli bir fırsat yaratmaktadır. Bu çerçevede tam üyelik, binlerce yıllık tarih ve kültür birikimine sahip olan ülkemizin gerçek potansiyelini ortaya koymasına ve birikimini dünya ile paylaşmasına yardımcı olacaktır. Önemli bir jeostratejik konuma sahip olan ülkemiz, bulunduğu bölgede iktisadi, sosyal, siyasi ve kültürel etkileşimi artırarak bölge ve dünya barış ve refahına daha büyük katkı yapabilecektir.”

Planın kamu yatırımları stratejisi de çağımızın gerektirdiği insana ve teknolojiye yatırım stratejisidir. Şöyle ki; “Kamu yatırımlarının 2001-2023 döneminde artan oranda eğitim, sağlık ve Ar-Ge alanlarında yoğunlaştırılması” stratejisi kabul edilmiştir.

Bu stratejiler altında ulaşılabilecek hedefler ise planda şöyle belirtilmiştir:

“Türkiye’nin gerekli yapısal dönüşümleri gerçekleştirmesi durumunda, 2001-2023 döneminde yıllık ortalama yüzde 7 dolayında büyüme hızı sağlaması” beklenmektedir. “Türkiye’nin, dönem sonunda ulaşacağı 1,9 trilyon dolar civarında GSMH düzeyi ile dünyanın ilk on ekonomisi arasına girmesi öngörülmektedir.”

“Türkiye’nin, jeostratejik konumu, kültürel birikimi ve ekonomik ve sosyal alanda sağlayacağı gelişmeler sonucu 2010’larda bölgesel bir güç olarak etkinliğini daha da artırması, 2020’lerde ise küresel bir güç olması hedeflenmektedir. Türkiye, mevcut birikimi ile bu hedefleri gerçekleştirebilecek güce sahiptir.”

Devlet Planlama Teşkilatının Hazırladığı planın en temel özelliği, Türkiye’nin potansiyeline ve gücüne olan haklı inancıdır. Bu inanç, Kuvâyi Milliye inancının devam ettiğini, planın bu şevkle hazırlandığını göstermektedir.

2001-2023 vizyonu çerçevesinde hazırlanan Sekizinci Beş Yıllık Planın ilk iki yılı IMF destekli istikrar programının uygulanacağı, bunu izleyen üç yıl ise sürdürülebilir bir kalkınmanın şartlarının oluşturulacağı yıllar olarak kararlaştırıl-

mıştır. Şöyle ki: Planda, “VIII. Planın 2001-2002 dönemi makroekonomik istikrarın sağlanacağı, 2003-2005 dönemi ise yapısal reformlara devam edilerek, kamu gelir ve harcamalarının orta vadeli planlanabileceği, enflasyonun tek haneli rakamlar seviyesinde tutulması için gerekli politikaların uygulanarak, büyümenin sürdürülebilir bir yapıya kavuşturulacağı bir dönem olacaktır.” denmektedir.

Plan IMF destekli istikrar programının başarısı hakkında iyimserdir. Plana göre, Sekizinci Beş Yıllık Plan döneminde Türkiye’de milli gelir yıllık yüzde 6,7 oranında artacaktır. Yine plana göre, bu artışın temel nedeni artacak olan teknolojik çabalar, özelleştirme ve insan gücü verimliliğindeki artışlardır.

III. İSTİKRAR PROGRAMI VE KALKINMA PLANI ÇELİŞKİSİ

2000 yılında hazırlanan Plan, 2023 yılı vizyonu ile Türkiye’yi 21. yüzyıla hazırlayabilecek bir plandır. Ancak, bu plan 2001 ve 2002 yıllarında makroekonomik istikrarın kurulması için IMF destekli programın uygulanacağını benimsemektedir. Oysa, yukarıda açıkladığımız gibi, 2000 yılında uygulamaya konan IMF destekli istikrar programının Türkiye’yi 21. yüzyıla hazırlamasını, Türkiye’nin rekabet gücünü arttırmasını beklemek pek de realist değildir. IMF destekli istikrar programı ruhunda Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile çelişmektedir. Temelde 2000 yılında uygulamaya konan IMF destekli istikrar programı Türkiye’nin potansiyeline ve gücüne inanan bir programdır. Bunun aksine Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Türkiye’nin potansiyelini değerlendirerek onu dünyanın en büyük onuncu ekonomisi yapmayı hedeflemektedir.

2000 yılı uygulamaya konan programın en büyük eksikliği ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile çelişkisi hedefin, her ne pahasına olursa olsun enflasyonu düşürmek olarak tanımlanmasıdır. Oysa enflasyonla mücadelenin, hedef değil, anlamlı hedeflere götüren araçlar arasında yer alması gerekir. Türkiye’nin ana hedefinin yeni oluşan dünya düzeninde Türkiye’nin saygın bir yer kazanmasını sağlamak, milli geliri arttırmak, artan gelirin daha hakça paylaşımını sağlamak ve işsizliği önlemek olması gerekir. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı da hedefleri bu şekilde tanımlanmıştır.

IV. 2000 YILI İSTİKRAR PROGRAMI UYGULAMASI

Program, 2000 yılı başında uygulamaya konmuştur. Defalarca belirttiğimiz gibi, kurların çıpa olarak kullanılmasında başarı enflasyonun hızla kurların artış oranlarına çekilmesine bağlıdır. 2000 yılında uygulamaya konan programa göre 2001 yılının Haziran ayında enflasyon kur artışları düzeyine inecek ondan sonra da dalgalı kur rejimine geçilecektir. Uygulamada bu beklentiler iki bakımdan gerçekleşmemiştir. Birincisi, enflasyonun yeterli bir hızla düşürülemediğidir. İkincisi ise, ülke içi faizlerin dış faizler referans alınarak yüzde 38 dü-

zeyine indirilmesi, yani faizlerin enflasyonun altına inerek negatif faize dönüşmesidir. Bu sonuçları kısaca açıklamaya çalışalım.

Bilindiği gibi 2000 yılının başından itibaren kurlar çıpaya bağlanmış ayda 1,8, yani yılda yüzde 20 artacak şekilde kontrol altına alınmıştır. Ancak, kurların yavaş artması enflasyonu aşağıya çekmeye yetmemiştir. Çeşitli ülke deneyimlerinde bu beklenen bir sonuçtur. 1999 yılında ortalama yüzde 53,1 olan enflasyon, 2000 yılında sadece yüzde 51,4 düzeyine indirilebilmiştir. Esasında enflasyon 1994 yılından bu yana izlediği düşüş seyrini izlemiştir. 1999 yılı aralık ayında yüzde 62,9 düzeyindeki enflasyon, önce Ocak ve Şubat aylarında bir tırmanışa geçmiş yüzde 67,5 düzeyine yükselmiş, bundan sonra 2001 yılının Şubat ayında kriz patlak verene kadar düşüş seyri izlemiştir. Şubat 2001'e gelindiğinde enflasyon yüzde 26,5 düzeyine gerilemiştir. Bu yaşanan trend enflasyonun kontrol altına alındığı izlenimini vermiş, 2000 yılı Kasım ayındaki öncül kriz belirtilerine rağmen programın ısrarla sürdürülmesine neden olmuştur.

2000 yılı uygulamalarıyla enflasyon kontrol altına alınamamış olmasına rağmen, programın yükü beklenenin üzerinde yaşanmıştır. 2000 yılı istihdamın artmadığı, ücret düşüklükleri nedeniyle gelir dağılımının daha da bozulduğu bir yıl olmuştur. Program uygulamasında ücretlerin de bir nevi çıpa olarak kullanıldığını önceden belirtmiştik. Enflasyon yüzde 51,4 düzeyine çekilebilmiş olmasına karşın, ücret artışları yüzde 31 düzeyinde kalmıştır. Bu çalışanlar için yüzde 9 dolaylarında ücret kaybıdır.

2000 yılının en önemli özelliği, kurların enflasyonun altında artması nedeniyle Türk Lirasının (TL'nin) aşırı değerlenmesidir. 2000 yılı başında zaten aşırı değerli olan TL, 2000 yılında değerlenmeye devam etmiştir. Devlet Planlama Teşkilatı'nın yaptığı hesaplamalara göre ⁵⁸ TL'nin, 1987 yılında döviz sepeti karşısında 100 kabul edilen değeri, 2000 yılı başında 140,35'tir. Yani, 1987 yılından bu yana 2000 yılı başına kadar TL yüzde 40 dolaylarında değerlenmiştir. Bu değerlenmenin, verimlilik artışlarından kaynaklanan ⁵⁹, ekonominin dünya ile entegre olmasından kaynaklanan normal kabul edilebilecek bir kısmı vardır. Ancak, yaptığımız çalışmalar 2000 yılı başı için TL'nin normal kabul edilebilecek değerinin 133 dolaylarında olduğunu göstermektedir. Yani, 2000 yılı başında TL zaten yüzde 5,6 dolaylarında aşırı değerli kabul edilebilir. Oysa 2000 yılı uygulamalarıyla TL'nin değeri 152,04 düzeyine yükselmiştir. Bu da TL'nin

⁵⁸ DPT TL'nin değerini bir döviz sepetine kıyasla hesaplamaktadır. Bu sepet 1\$+1,5 EURO olarak oluşturulmuştur.

⁵⁹ Bu verimlilik artışına TFV, yani toplam faktör verimliliği denmektedir. Ülkede gelişen teknoloji uygulamalarına geçildikçe TFV de artmaktadır. Kalkınma planları bu TFV artışlarını da hesaba katmaktadır.

yüzde 12 dolaylarında aşırı değerlendiği anlamına gelir. Bu da ithal malların ucuzlaması, ihracat malları ve Türk işçisinin dolar cinsinden ücretlerinin artması anlamına gelir. 2000 yılında Türkiye'nin ihracatı çok az artabilmiş, ithalat ise çok hızla artmış, dış ticaret ve cari ödemeler dengeleri, o güne kadar görülmemiş düzeylerde bozulmuştur. Türkiye'nin, 1999 yılında 26,6 milyar dolar olan ihracatı, 2000 yılında, sadece 1,2 milyar dolar artarak, 27,8 milyar dolara yükselmiş; fakat, 1999 yılında 40,7 milyar dolar olan ithalatı, 13,8 milyar dolar artarak, 54,5 milyar dolara yükselmiştir. Dış ticaret açıklarının bir bölümü turizm gelirleri ve yurt dışındaki işçilerin yolladıkları dövizlerle kapatılmış fakat 9,8 milyar dolara yükselen cari açık kriz sinyallerinin verilmesiyle sonuçlanmıştır.

2000 yılında TL'nin aşırı değerlenmesi bir bakıma da, döviz ayarlamalarında kullanılan döviz sepetinden kaynaklanmaktadır. Bu sepet dolar ağırlıklıdır. 2000 yılında dolar, Avrupa paralarına karşı değer kazanmaya devam ettiğinden, TL de Avrupa paralarına karşı değer kazanmıştır. Türkiye yıl içinde yapılan tüm ikazlara rağmen "döviz sepetinde" bir düzenleme yapmamıştır. Döviz sepeti konusu hassas bir konudur. Döviz sepeti, dış piyasalardaki rakipleriniz açısından, dış piyasalardaki müşterileriniz açısından, dış ticaret ilişkilerinde bulunduğunuz ülkeler açısından farklı farklı tanımlanabilir. Pek çok alanda Türkiye'nin rakipleri Güneydoğu Asya ülkeleridir. Bu ülkeler 1998 Asya krizi sırasında kendi paralarını dolar karşısında ortalama yüzde 30 dolaylarında devalüe etmişlerdir. Bu nedenle de dış pazarlarda fiyat avantajı elde etmişlerdir. Türkiye ise, 1997 sonrası kullandığı döviz sepetinde ısrarlı olmuş, dolarla birlikte parasının değer kazanmasına göz yummuştur. Bu da, TL'nin değer kazanmasına, ihracatın zorlaşmasına, ithalatın cazip hale gelmesine neden olmuştur.

Dengelerin bozulduğu diğer alan faizler olmuştur. Türkiye enflasyonla mücadele döneminde faizlerle borçların vade yapısı arasındaki ilişkiyi bir türlü kuramamıştır. Enflasyon düşerken faizlerin de, borçların vade yapısına uygun bir biçimde düşmesi gerekir. Bunun için de enflasyonla mücadele programının hedefleri konusunda tüm kesimlerin fikir birliğine varması, her kesimin kendine düşen görevi üstlenmesi gerekir. Bunun, enflasyonla mücadele programlarındaki adı "ulusal mutabakat"tır. Üzülerek belirtmek gerekir ki, Türkiye bu türden bir mutabakat arayışına gitmemiş, IMF'in desteklediği programı kimi kesimlere empoze ederek enflasyonla mücadelede başarılı olabileceğini sanmıştır. Ancak bu durum, borçlanmalarda "risklerin" ve buna bağlı olarak "risk primlerinin" yüksek düzeylerde kalmasına neden olmuştur. Hal böyleyken, Türkiye faizleri gerçek nedenlerle değil de, iç borçları dış borçlarla ikame ederek düşürmeye niyetlenmiştir. Ocak 2000'de yapılan operasyon önemlidir. Bu operasyonda Türkiye dış piyasalarda 30 yıllığına, yüzde 11.875 faizle 1.5 milyar dolar borçlanmıştır. Avrupa Birliğinde 10 yıllık devlet borcu faizleri yüzde 6'nın altındadır.

Türkiye, 2004 yılına kadar Avrupa Birliği Maastrich kriterlerini yakalama iddialarını ileri sürdüğü bir dönemde bu borçlanmayı bir başarı olarak kabul etmiştir. Bu borçlanma ile fazla ödenecek faizin senetlerin ihraç tarihindeki değeri yaklaşık 1.2 milyar dolardır. Tek bir borçlanma operasyonunda Türkiye bu kadar para kaybetmiştir. Öbür yandan, bu borçlanma, devlet iç borç faizleri için bir referans olmuş, döviz kuru çıpası nedeniyle kurlar yüzde 20 dolaylarında yükseleceğinden, yurt içi faizler de yüzde 35 seviyelerine gerilemiştir. Ancak, bu ara enflasyon yeteri kadar düşmediğinden reel faizler negatif faize dönüşmüştür. Reel faizlerin negatife dönüşmesi er veya geç paranın yurt dışına kaçmasıyla sonuçlanır. Türkiye'nin daha önce yaşadığı 1960 ve 1980 krizlerinde reel faizlerin negatife dönüşmesi önemli etken olmuştur.

2000 yılında uygulamaya konan istikrar programı, sadece yurt dışından gelen kaynaklara dayalı olmayıp, aynı zamanda dışından elde edilecek yabancı kaynaklarla iç borçları ikame etme stratejisini de gütmektedir. Bu strateji hem hatalı, hem de ekonomik ve siyasi maliyetleri çok yüksek bir stratejidir. Dış borçlar iç borçları ikame etmede kullanıldığında, ekonomiye üretime dayanmayan bir satın alma gücü girmiş olacaktır. Eğer bu satın alma gücü, elde, yastık altında ya da kasada ölü olarak tutulursa, enflasyonu arttırıcı etkisi olmayacaktır. İkame edilen borç döviz olarak ülkeyi terk edecekse gene durum aynıdır. Ama, yaratılan satın alma gücü tüketime dönüşecekse, üretim karşılığı olmayan bu satın alma gücü enflasyonu körükleyecektir. Enflasyonun körüklenmemesi yalnızca ithalat artışlarıyla sağlanabilir. 2000 yılında olan da bunlardır. 1999 yılında Türkiye'nin 103 milyar dolar olan dış borçları, 2000 yılında 15,8 milyar dolar artarak 118,8 milyar dolara yükselmiştir. 2000 yılında dışarıdan borç olarak gelen bu para kısmen kısa vadeli borçların ülkelerine dönmelerine yaramış, kısmen enflasyonun hedeflerin üzerinde kalmasına neden olmuş, ama çoğunlukla da ithalatı körükleyerek dış ticaret açıklarının artmasına neden olmuştur.

Bir ülkede ülke kalkınmasına yardımcı olacak yabancı kaynak “dolaysız yabancı yatırım” olarak adlandırılan yabancı sermaye yatırımlarıdır. Ancak bu yatırımların da her türü değil, stratejik ortaklık olan türü yararlıdır. Bir ülkeye doğrudan doğruya ucuz iş gücünden yararlanmak için, ya da piyasayı paylaşmak için gelen yabancı sermaye yatırımları ülkenin kalkınmasına hizmet etmeyebilir. Çünkü bu tür yatırımlar bu avantajlarını yitirdikleri anda yurt dışına kayacaklardır. 2000 yılı istikrar programı uygulamasında Türkiye'ye gelen yabancı yatırımlarda belirgin bir artma olmamıştır. Türkiye'ye 1,7 milyar dolarlık yabancı sermaye girişi olmuş fakat Türkiye tarihinde ilk defa 725 milyon dolarlık yabancı sermaye çıkışı gerçekleşmiştir. Bu dönemde, TL aşırı değerlendirildiğinden, Türk işçisi maliyetleri döviz cinsinden arttırdığı için Türk şirketleri dahi üretim tesislerini başka ülkelere taşımaya başlamıştır.

V. 2000 YILI KASIM AYINDA EKONOMİNİN İKAZLARI

2000 yılında uygulamaya konan istikrar programı her ne kadar Türkiye gerçeklerine uymayan bir program olsa da başarılı olabilirdi. Bu programın başarılı olabilmesi için, kurlar aylık yüzde 1.8 dolaylarında artarken, enflasyonun da hızla düşürülebilmesi gerekiyordu. Yavaş artan kurları “terbiye edici” etkisi nedeniyle enflasyonun hızlı düşmesini beklemek de bir dereceye kadar makul karşılanabilirdi. Yavaş artan kurların “terbiye edici” etkisinden kastedilen, ithal malların fiyatları çok yavaş artarken, piyasalardaki rekabet nedeniyle yerli malların fiyatlarının çok hızlı arttırılmayacağı beklentisidir.

2000 yılında, Kasım ayına gelindiğinde fiyatların yeterli hızla düşürülemediği ortaya çıkmış, bu da ekonomide fiyat dengelerini bozmuştu. Kasım ayına kadar Yüzde 27 dolaylarında fiyat artışı olmuş, buna rağmen dolar kuru yüzde 24, Alman markı kuru sadece yüzde 4.9 dolaylarında artmıştır. Neticede, TL yüzde 14 dolaylarında aşırı değerlenmiştir. TL değerinin aşırı artması dış ticareti hemen etkilemiştir. İthalat yüzde 37 dolaylarında artarak 36,3 milyar dolardan 49,7 dolara yükselmiş, ihracat sadece yüzde 3 arttığından dış ticaret açıkları 24,4 milyar dolara yükselmiştir. Bu aşırı değerlenme yurt dışından borçlanmayı ucuzlattığından şirket ve bankalar yurt dışından borçlanmaya yönelmiştir. Bu durum da doğal olarak tedirginlik yaratmıştır. Döviz borçları olanlar, kurların artma ihtimali altında çok para kaybedeceklerinden kısmen dövize hücum etmişlerdir. Türkiye’den 6-7 milyar dolar para dışarı kaçmış, faizler coşmuş, kriz ikazı çok pahalı bir şekilde dönüşmüştür. Bundan da önemlisi, Türkiye inanılmaz boyutlarda ekonomik ve politik taviz vermek mecburiyetinde kalmıştır. Kriz belirtileri ortaya çıkar çıkmaz, AB ile Katılım Ortaklığı Belgesi, önemli bir değişiklik olmamasına rağmen hemen kabul edilmiş, stratejik önemi olan, çok kârlı tesislerin hemen özelleştirilmesi sözü verilmiş, tüm faturanın dar gelirliye çıkartılması karara bağlanmıştır, ama krizi doğuran nedenlerin düzeltilmesi yolunda bir strateji değişikliğine gidilmemiştir.⁶⁰

İstikrar programları esnek uygulama gerektiren programlardır. Programların gelişen şartlara uyarlanması için sürekli ince ayarların yapılması gerekir. 2000 yılı Kasım ayında ekonominin ikazları bu tür düzeltmelerin yapılabilmesi için çok değerli ikazlardı. Ancak, bu ikazlar ne değerlendirilmiş ne de gerekli düzeltmeler yapılmıştır.

⁶⁰ Özer Ertuna, *Radikal Gazetesi*, 11 Aralık, 2000. Esasında ekonominin ikazlarından alınması gereken dersler üç hafta, üç köşe yazısında açıklanmıştır. Bu konuyu ayrıntısıyla incelemek isteyenler 18 ve 25 Aralık köşe yazılarını da inceleyebilir.

Türkiye 2006 yılı Mayıs ayında da 2000 yılı Kasım ayındakine benzer bir kriz ikazıyla karşı karşıya kalmış, ancak, 2000 yılı Kasım ayındaki ikazdan gerekli dersleri almadığından aynen eski uygulamalarına devam etmiştir.

VI. 2001 KRİZİ VE ALINAN TEDBİRLER

Yukarıda açıkladığımız gibi, 2000 yılı istikrar tedbirlerinin maliyeti çok yüksek olmuş ve ekonomiyi kaçınılmaz bir krize doğru sürüklemiştir. Böyle bir durumda kriz her hangi bir sebeple ve herhangi bir anda patlayabilir. 2001 krizi de, Milli Güvenlik Kurulu'nun 19 Şubat 2001 toplantısında Başbakan Bülent Ecevit'le Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in bir tartışması sonucu patlak vermiştir. Tartışmanın haberi yayılır yayılmaz mali piyasalarda dövize hücum başlamış, o güne kadar sadakatle izlenen döviz kuru çıpası terk edilmiş, TL dalgalanmaya bırakılmıştır.

Krizler genellikle paraya hücumla başlar, kriz bu aşamasında kontrol altına alınmazsa, mali krizlere dönüşür. Mali krizlerde kurlar ve faizler aşırı yükselir. Mali krizler de uygun tedbirlerle önlenemezse, kriz ekonomik krize dönüşür. Ekonomik krizlerde üretim ve istihdam düşer. Kriz ortamı doğduğu her durumda kriz ortaya çıkmayabilir; krizler ağır maliyetlerle ertelenebilir. Ancak, kriz ortamının olduğu her durumda sosyal kriz yaşanabilir. Sosyal krizlerde boşanmalar, intiharlar, gasp ve hırsızlık gibi suçlar artar.

2001 krizi de dövize hücum ile başlamış, yanlış uygulama ile hemen mali krize dönüşmüş, kısa bir sürede ekonomik kriz şeklini almıştır. 2001 krizinin neden olduğu sosyal kriz artan bir şekilde hala devam etmektedir. Döviz hücum şeklinde başlayan krizin mali ve ekonomik krize dönüşünü ve sonuçlarını kısaca açıklayalım.

- 19 Şubat'ta çoğunlukla bankalar Merkez Bankasından 4.9 milyar dolar tutarında döviz satın almıştır.
- Merkez Bankası istikrar tedbirlerinin para politikasına sadık kalarak ekonomide para arz ederek ekonomideki likiditeyi arttırmamıştır. Bunun üzerine bir gecelik faizler yüzde 3000'e fırlamış, borsada hisse senetleri fiyatları yüzde 18 dolaylarında düşmüş, tahvil borsasında devlet kağıdı faizleri yüzde 155'e yükselmiştir.
- 22 Şubat'ta dalgalı kur sistemine geçilmiştir.
- İzlenecek ekonomi programı için IMF ile görüşmelere başlanmıştır. İşte bu IMF programı yaşanan krizi ekonomik krize dönüştürmüş, özel imalat sanayiinde 2001 yılı sonuna kadar yüzde 12 dolaylarında istihdam kaybı olmuş, 2001 yılında Türkiye yüzde 9,5 gelir kaybına uğramıştır.

Krizin hemen arkasında, Mart ayında hükümet, Dünya Bankası başkan yardımcılarında Kemal Derviş'i, IMF ilişkilerini yürütmek için Ekonomiden Sorumlu Bakan olarak atamıştır. Kemal Derviş krizin atlatılması için üç aşamalı bir program önerisi oluşturmuştur. Şöyle ki:

- Ekonomideki belirsizlikleri yok etmek için Banka Sektörü yeniden düzenlenecektir.
- Para ve döviz piyasalarına istikrar getirilecektir
- Sürdürülebilir kalkınma için yapısal tedbirler alınacaktır.

Kemal Derviş'in gerekli gördüğü yapısal tedbirler, daha sonraları 15 günde 15 kanun adıyla tanımlanmıştır. Krizin atlatılması ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için gerekli görülen 15 kanun pek çok ülkede uygulanan, Washington Uzlaşması olarak bilinen Dünya Bankası ve IMF reçetelerine uygun kanunlardır. Bu kanunlar içinde şeker kanunu, tütün kanunu, Türk Telekom'un satılması gibi kanunlar da bulunmaktadır. Bu kanunların Türkiye ekonomisine maliyeti çok yüksek olmuştur.

Türkiye'de bu kararların alınması sonucu, IMF Türkiye'nin 2000 yılında uygulamaya konan Stand-By anlaşması uyarınca kullanılabilecek kredilerin tutarını yaklaşık 8 milyar dolardan 19 milyar dolara çıkarma kararı almıştır.

Özetle belirtilecek olursa, 2001 krizi Türkiye'nin yüzde 9,5 milli gelir, yüzde 12 dolaylarında istihdam kaybına uğramasına neden olmuştur. Krizin ekonomiye yükü bu kadarla da kalmamıştır. Krizi atlatmak için çıkartılan pancar kanunu, tütün kanunu gibi kanunlarla tarım sektörü zor duruma sokulmuş, o günkü tabiriyle "hortumlanan" bankaların borçları devlet tarafından üslenilmiş ve Türkiye'nin IMF'e olan borçları ve bağımlılığı artmıştır.

VII. ÖZET VE DEĞERLENDİRME

2001 yılı krizi ekonomi üzerinde önemli boyutlarda tahribat yaptı. Türkiye'de kişi başına milli gelir neredeyse 1992 yılının düzeyine indi. Türkiye'nin milli geliri, 1980-1998 döneminde yılda ortalama yüzde 5 oranında büyümüştü. 1994 yılında yaşanan ve yüzde 6.1 gelir kaybı ile sonuçlanan ekonomik kriz, 1998 yılına kadar telafi edilebilmişti. 2001 yılı krizinin gelir kaybı yüzde 9,5 oldu; bu gelir kaybının telafisi de çok zorlaştı.

2001 krizinin esas tahribatı milli gelir kaybından da büyüktü. Türkiye kendisini 21. yüzyıla hazırlaması gereken bir dönemde çok büyük zaman kaybı yaşadı.

2001 yılı krizi yaşanmaması gereken bir krizdi. 1994 yılı krizinden ders alınsaydı 2001 yılı krizi yaşanmazdı. 1994 krizinin zeminini hazırlayan faktörler aynen 2001 yılı krizinin zeminini hazırlamıştır. 2001 yılı krizini hazırlayan 2000 yılında uygulamaya konan istikrar paketi idi. IMF yönlendirmesiyle hazırlanan 2000

yılı istikrar paketi geniş katılımı tartışılırsa, üzerinde gerekli düzeltmeler yapılsaydı 2001 krizi yaşanmazdı. Esasında, Devlet Planlama Teşkilatının 2023 vizyonu ve Türkiye'nin potansiyelleri göz önünde tutularak geniş katılımı bir ulusal plan hazırlansaydı, Türkiye 21. yüzyıla çok güçlü bir başlangıç yapabilirdi. 2000 yılı uygulamaya konan istikrar paketi riskli ve çok yüksek maliyetli bir plandı. Kurlar çıpa olarak kullanıldığında, enflasyon yeterli hızla aşağı çekilmediğinde TL aşırı değerlenecek, bu dış ödemeler dengesini altüst edecek, istihdam kaybına neden olacak, yabancı paranın Türkiye'de aşırı kazanç sağlamasına neden olacak, Türkiye'yi borç batağına sokacaktı. Bu çok önemli bir ihtimaldi. Kur çıpası kullanımında enflasyonun gerekli hızla düşürülememesi yaygın görülen bir olgu idi.

Bütün bunlardan daha önemli olanı, Türkiye'nin 2001 yılı krizini, bu krizin neden ve sonuçlarını da iyi inceleyip ders almamasıdır. Bugün, 2001 krizi sonrasında da Türkiye, çok benzer sonuçlar yaratacak olan bir IMF reçetesi uygulamaktadır. Bugün sadakatle uygulanan IMF reçeteleri de TL'yi aşırı değerlendirmekte, dış ticaret açıklarını ve cari işlem açıklarını görülmemiş düzeylerde arttırmakta, Türkiye'yi borç batağına batırmakta ve riskleri arttırmaktadır. Bu konular izleyen bölümde incelenecektir.

VIII. OKUMA PARÇALARI

Bu kısımda, yazarın çeşitli tarihlerde yazdığı, gazete ve dergilerde yayınlanmış olan makaleleri sunulmaktadır. Bu makaleler, yazılış tarihleri de dikkate alındığında bölüm içindeki açıklamalara yeni boyutlar eklemekte ve okuyucuların kendi görüşlerini oluşturmalarına yardımcı olmaktadır.

A. 2000 Yılı Programının Başarı Şansı ⁶¹

Türkiye bugün IMF yönetim ve denetimli bir istikrar programı uygulamaktadır. Program daha önce Türkiye'de uygulanmış olan programlardan pek farklı bir program değildir. Tek fark programın uygulanmasında hükümetin kararlılığıdır. Her fırsatta hükümet programın uygulanmasında taviz vermeyeceğini belirtmektedir. Hükümetin kararlılığının başarı için yeterli olup olmayacağını zaman gösterecektir.

Uygulanan program, maliyeti çok yüksek bir programdır. Program, enflasyonun kontrolünde arzın artmasına değil, talebin kısılmasına öncelik veren bir programdır. Oysa, durgunluk geçiren Türkiye ekonomisinde üretimin artırılmasına ağırlık veren bir program uygulanabilirdi.

⁶¹ Bu yazı, 2000 yılı Nisan ayında yayınlanmış olan bir makalenin sonuç bölümüdür. Ertuna, Özer, 2000 Yılı İstikrar Programı, Muhasebe ve Finansman Dergisi, MUFAD, Nisan 2000.

Program, iç kaynaklara dayalı bir program değil, dış kaynaklara dayalı bir programdır. Dış kaynaklara dayalı program, dış kaynaklar yatırımlara yönelmediği takdirde, Türkiye’de ithalatı arttırıp dış ticaret açıklarını arttırabilir. Oysa bugün Türkiye ithalata değil, üretime muhtaçtır.

Program riskli bir programdır. Kurlar yavaş arttırılırken, faizler aynı hızla düşmeyebilir. Bu durum ekonominin sıcak para tarafından soyulması ile sonuçlanır. Kurlar yavaş artarken faizler de düşer, fakat enflasyon düşmezse, hızla değerlenen TL ve negatif reel faizler, gecikmeli dahi olsa yeni krizler doğurur. Ocak ayı sonuçları ele alınırsa kur artışları enflasyonun altında kalmış, faizler hızla düşürülerek enflasyonun çok altına çekilmiştir. Bu sarkaç gibi çalkantılara neden olabilir.

Her şeye rağmen programın başarılı olması gerekir. Başarısızlığın Türkiye’ye maliyeti çok yüksek olabilir. Ancak, programın maliyetini düşürecek, riskini azaltacak önlemler alınmalıdır. Mal, sermaye, kambiyo ve emek piyasalarındaki fiyatlar arasında dengelerin kurulmasına ve istikrar programının ilgili tüm çevrelere benimsetilmesine çaba gösterilmelidir. Ayrıca, programın uygulanması aşamasında dış kaynaklardan çok, içeride durgunluğun giderilmesiyle yaratılacak kaynaklara kaymaya özen gösterilmelidir. Aksi halde Türkiye enflasyonu yense dahi, dış borçlar altında ezilmeye mahkum bırakılmış olacaktır.

B. Kayıplar ⁶²

Bugün bu satırları içim parçalanarak yazıyorum. Eline inanılmaz fırsatlar çıkan Türkiye, inanılmaz boyutlarda kalkınma potansiyeline sahip olan Türkiye, hatta, Clinton’un dediği gibi 2000’li yıllara şekil vermesi gereken Türkiye, yıllardır yerinde sayıyor. Kendi kendine, her gün anlamsız sorunlar yaratarak onlarla boğuşuyor. Kendini tanımaktan aciz...Ekonomisini rayına oturtacak gücü varken, bir yandan inanılmaz boyutlarda para israf ederken, bir yandan da çareyi dış borçlanmada, başkalarının desteğinde arıyor. Bu nedenle de istikbalinin ipotek altına alınmasına seyirci kalıyor.

Devlet İstatistik Enstitüsü verilerine göre, 1999 yılında kişi başına milli gelir yüzde 11.6 gerileyerek 2 bin 878 dolara inmiş. Bu düzey, 1993 düzeyinin altındadır. Geçen yıl ekonomimiz yüzde 6.4 dolaylarında küçülmüş. Bu küçülme cumhuriyet tarihinde bir rekor. Türkiye normal şartlarda, ekonomisini, her yıl yüzde 6 oranında büyütebilecek bir ülke. 1999 yılında da bunu kolaylıkla yapabirdi. 1999 yılında yüzde 6 büyüyecekken, yüzde 6.4 küçülmesi, Türkiye’nin yüzde 12.5 gelir kaybına uğradığı anlamına gelir. Bu da 25 milyar dolar gelir kaybı demektir. Bu gelir kaybı, deprem felaketi ile açıklanabilecek gelir kaybı da de-

⁶² Özer Ertuna, *Radikal Gazetesi*, 10 Nisan 2000.

ğil. Esasında deprem sonrası ekonomi kendi kaynaklarına güvenebilseydi, inşaat sektörünü harekete geçirebilseydi, bugün inşaat sektörü alıp ekonomiyi peşinde sürüklerdi. Oysa 1999 yılında inşaat sektörü en çok gelir kaybına uğrayan sektör oldu.

Büyük bir çelişkidir: 1999 yılında Türkiye yüzde 6.4 gelir kaybına uğrarken, borsamız, gelişmekte olan borsalar arasında en çok kazandıran borsa oldu, yüzde 485 kazandırdı. Bundan da yabancı yatırımcılar yararlandı. 1999 yılı başında yabancı yatırımcıların borsada yaklaşık 3.5 milyar dolarlık yatırımı vardı. Yıl içinde de, yabancı yatırımcılar ilave olarak 1 milyar dolar dolaylarında yatırım yaptı. Yani 1 milyar dolarlık senet aldı. Bu taze para girişiyle de şahlanan, sorumsuz beyanlarla şişirilen borsa öyle yükseldi ki, aralık ayı sonunda yabancıların ellerindeki hisse senedinin değeri 15 milyar doları aştı. Şimdi, yıl başından bu yana yabancı yatırımcılar bu kazançlarını yurt dışına çıkartıyorlar. Ocak ayında yabancı yatırımcıların net satışları 1,5 milyar dolar, şubat ayında ise 450 milyon dolar dolaylarında. Yani, yabancı yatırımcılar iki ayda yaklaşık 2 milyar doları yurt dışına çıkarmış durumdalar. Bu iki milyar doları götürdükten sonra, yabancı yatırımcıların elinde hâlâ 13 milyar doların üzerinde hisse senedi var.

Türkiye’de devlet, 1999 yılında, enflasyonu kontrol altına alma planlarına rağmen, yanlış politikalarla o kadar yüksek faizlerle borçlandı ki, 2000 yılının ilk iki ayında toplanan vergiler, borçların faizlerini bile ödemeye yetmedi. Ama, bir kesim 1999 yılında çok yüksek faiz gelirleri elde etti. Bugün faizlerin düşmesiyle aynı kesim kazançlarını defalarca katladı. Böylece, 1999 yılı yalnız millî gelirin azaldığı bir yıl değil, aynı zamanda gelir dağılımının da bozulduğu bir yıl oldu.

Türkiye artık teşhiste yanılmamalı. Türkiye 1997 Güneydoğu Asya krizinden bu yana IMF destekli yanlış ekonomik politikalar uygulamakta. Güneydoğu Asya krizinden bu yana Türkiye’de istihdam sürekli bir düşüş seyri izliyor. Özel kesim imalat sanayiinde, Güneydoğu Asya krizinden bu yana, istihdam kaybı yüzde 12 dolaylarında. Yine aynı sektörde üretim kaybı yüzde 7’yi aşıyor. Giderek üretim azalıyor, işsizlik artıyor.

Bu satırları yazarken içim parçalanıyor. Türkiye hala sorunlarını çözebilmek için dış kaynak arıyor. Bir taraftan milyarlarca, ama milyarlarca dolar israf ederken, birkaç milyar dolar borç alabilmek için Dünya Bankası ve IMF’in istediklerinden fazlasını vermeye çaba harcıyor. Bu şekilde bir görünüm sergiledikçe de “dostları” şımarıkça şımarıyor. Türklerin oturmadığı bir masada Clinton, Hafız Esat’la, Fırat’ın suyunun pazarlığı yapabiliyor.

Türkiye, kendi gücüyle tüm sorunlarını çözebilecek bir ülke. Türkiye, bir taraftan büyümesini sürdürürken enflasyonla baş edebilecek bir ülke. Türkiye, sürat-

le aş ve iş üretmesi gereken bir ülke. Türkiye, milyarlarca doları israf etmediği takdirde bütün bunları çok kolay başarabilecek bir ülke. Ama maalesef Türkiye bir türlü bunları yapamıyor.

C. Krizden alınacak dersler (1) ⁶³

Görünen o ki, Türkiye yaşamaması gereken bir krizi yine yaşadı; 1994 yılında olduğu gibi. Bu krizden kazananlar da oldu. Ama, Türkiye bütünüyle çok şey kaybetti. 1994 krizinden gerekli dersler alınmamıştı; hiç değilse bu defa ders almamız gerekiyor.

Şunu bilmemiz gerekiyor. Bir ülke başkalarınınkini değil, kendi gücünü seferber ederek kalkınabilir. Yatırım yapmak için borçlanılır; fakat hovardaca borç yenmemelidir. Dikkatli olmak şartıyla yabancı sermayeden yararlanılabilir. Yararlanmak gerekir de. Ama, bu da şartlara bağlıdır. Türkiye’de yatırım yapmak isteyen yabancı sermaye ile stratejik işbirlikleri yapılabilir. Bu tür stratejik işbirliklerinden ülke, teknoloji geliştirmede, marka ve imaj yakalamada, pazarlar elde etmede çok da kazançlı çıkabilir. Ama, ülkeye üretime yönelik yatırım yapmaya gelen yabancı sermaye ile, para karşılığı para kazanmak için gelen yabancı kaynaklar çok ama çok farklıdır.

Ülkeye, sırf para ile para kazanmak için gelen yabancı kaynaklara, kısa vadeli sermaye hareketleri, halk dilinde ise “sıcak para” denir. “Sıcak para” ülkeye gelirken bir bahar havası estirir. Bu para, eninde sonunda, artan ithalatı destekler. Ülke ürettiğinden daha fazlasını hovardaca tüketir. Ama, “sıcak para” ürküp, veya ürkütülüp, aniden ülkeden kaçmaya kalktığı anda ülkeyi kasıp kavurur, tahrip eder. Asya, Rusya ve Latin Amerika krizlerinde bu böyle olmuştur. Yabancı sermaye yatırımlarını teşvik eden bazı ülkeler, “sıcak para” akımlarını kontrol altında tutar. Örneğin, Çin yabancı sermaye yatırımlarından en çok yarar gören ülkelerdendir, fakat Çin’de kısa vadeli sermaye hareketleri kontrol altındadır.

Kısa vadeli sermaye hareketlerinin bu tahribat gücü herkesçe bilinir. Kapalı kapılar ardında çözüm üretmek için toplantılar yapılır. Ancak, bu tahripkar güç başkaca emeller için de kullanılabilirdiğinden, güçlü ülkeler bu gücü kullanmayı da sever. Yeni dünya düzeninde bu tahripkar güç, güçlü ülkelerin diğer ülkeleleri hakimiyetleri altına almada en etkin silahlardan biridir. Bu güç, askeri güçten çok daha etkin olarak kullanılabilir.

Sıcak para bir ülkeye yüksek kazanç elde etmek için gelir. Yüksek kazanç elde etmek için ya ülkede faizlerin yüksek, ya da kur artışlarının yavaş olması gerekir. İşte “kur çıpası” burada devreye girer. Kur çıpası kurların yavaş arttırılmasıdır. Kurlar yavaş arttığı anda, sıcak para ülkeye gelir. Gelen sıcak para, kur ar-

⁶³ Özer Ertuna, *Radikal Gazetesi*, 11 Aralık, 2000.

tışlarının daha da düşük tutulmasına yardım eder, yani ülke parası aşırı değerlenir: İthalat artar ihracat yavaşlar. Gelen “sıcak para” dış ticaret açığını finanse eder. Bu sürdürülemeyecek bir kısır döngüdür. Dış ticaret açıkları arttıkça devalüasyon ihtimali artar. Devalüasyon yapılmasa da, 1994 yılında olduğu gibi, bu devalüasyonu kriz patlatarak piyasa yapar. Devalüasyon “sıcak para”nın kaybetmesi demektir. Bu nedenle “sıcak para” tedirgin olur ve bu tedirginlik artar. Bu tedirginlik yaşanırken, sıcak para ürker, ya da ürkütülürse, paniğe kapılır ve kriz doğar.

Son bir iki haftadır Türkiye’de olanlara “sıcak para” gözlüğü ile bakalım. Enflasyonla mücadelede “kur çıpası” kullanıldığından, TL, yıl başından bu yana, neresinden bakarsanız bakın, yüzde 15 dolaylarında aşırı değer kazanmıştır. Bu durum ithalatı kamçulamış, ihracatı cezalandırmış, neticede, Eylül sonu itibariyle dış ticaretin 19 milyar dolar gibi bir açık vermesine neden olmuştur. Bu durum Türkiye’deki sıcak parayı tedirgin etmiştir. Sıcak para aniden ürkütüldüğü için Türkiye’den 6-7 milyar dolar para dışarı kaçmış, faizler coşmuş, çok pahalı bir kriz yaşanmıştır. Bundan da önemlisi, Türkiye inanılmaz boyutlarda ekonomik ve politik taviz vermek mecburiyetinde kalmıştır. AB ile KOB, önemli bir değişiklik olmamasına rağmen hemen kabul edilmiş, stratejik önemi olan, çok kârlı tesislerin hemen özelleştirilmesi sözü verilmiş, tüm faturanın dar gelirliye çıkartılması karara bağlanmıştır. Ama krizi doğuran nedenlerin düzeltilmesi yolunda bir strateji değişikliğine gidilmemiştir. Görünen odur ki, hala çıpa kullanılacak, sıcak paranın yurda girmesi teşvik edilecek, gerektiğinde her an “ürkütülebilecek” bir kriz ortamı daha yaratılacaktır.

Anlaşıyor ki, krizden almamız gereken birinci dersi pek de almış gibi görünmüyoruz.

D. Krizden alınacak dersler (2) ⁶⁴

Türkiye’de yaşanan kriz para kriziydi. Para krizleri, paraya hücumla ortaya çıkar. Hücum, dövize de yerli paraya da olabilir. Para krizleri sağlıklı ekonomilerde de yaşanabilir. Çünkü para kıymetli olduğundan, para ölü tutulmaz, çalıştırılır. Bir gece bile boş kalsa, bankaya verilir ve bir gecelik faiz kazanılır. Para ölü tutulmayıp çalıştırıldığından, kasalarda yalnızca normal şartlarda yetecek kadar para tutulur. Paraya hücum olur da herkes para çekmek isterse, bu normal şartlarda karşılanamaz ve kriz doğar. Önemli olan para krizlerinin ekonomik krize döndürülmemesidir. Burada görev ülkelerin Merkez Bankalarına düşer.

Ekonomide likiditeyi ayarlamak merkez bankalarının temel sorumluluklarından biridir. Paraya hücum olduğunda merkez bankalarının devreye girip likidite

⁶⁴ Özer Ertuna, Radikal Gazetesi, 18 Aralık, 2000.

sağlamaları gerekir. Hücum döviz ise, merkez bankaları piyasaya döviz sürer. Merkez bankaları bu nedenle döviz rezervleri tutarlar. Hücum ülke parasına ise, merkez bankası piyasaya para sürer. Merkez bankaları bu asli görevlerini yapmazlar, ya da yapamazlarsa faizler çığınca artar. Faizlerin çığınca artması ise ekonomiyi temelden sarsar. Kriz ekonomik krize dönüşür. Yani, üretim azalır, işsizlik artar. Kaybedilen gelir, üretimin daha da azalmasına, işsizliğin daha da artmasına neden olur.

Merkez bankalarının acze düşmelerinin nedeni, son zamanlarda, acemice kullanılan, “para kurulu” uygulamasıdır. 11 Kasım 1996 tarihli yazımda da örneklerini verdiğim gibi “para kurulu” uygulaması IMF reçeteleri uygulayan pek çok ülkeyi perişan etmiştir. Bunun nedeni açıktır: “Para kurulu” uygulamasında merkez bankaları istedikleri zaman para basarak likiditeyi arttıramazlar: Yani, piyasaya para süremezler. Merkez bankalarının para basabilmeleri için birilerinin merkez bankasına döviz getirmesi gerekir. Merkez bankası yalnızca bu döviz karşılığında para basabilir. Bu kural merkez bankalarının karşılıksız para basmalarını önlemek için konmuş bir kuraldır. Çünkü, karşılıksız basılan para enflasyonu körükler. Fakat para krizi yaşanırken bu kuralın uygulanmaması gerekir.

“Para kurulu” kuralı katı uygulandığında, yabancı paranın ülkeye gelmesi ve ülkeyi hızla terk etmesi durumlarında sorunlar yaratır. Yabancı para ülkeye gelirken, elde tutulmayan, mal ithal etmek için kullanılmayan döviz merkez bankasına gider. Merkez bankası da bunun karşılığında para basar. Böylece, para arzının artmasına neden olur. Artan para arzı da enflasyonu körükler. Fakat, bu ara iki tehlikeli gelişme olur. Bir taraftan, döviz bolluğu olduğundan, döviz kurları yavaş artar ve ülke parasının değeri yükselir, diğer taraftan para bolluğu olduğundan faizler düşer. Bir ülkenin parasının aşırı değer kazanması ve faizlerin çok düşmesi ciddi sorunlar, hatta kriz yaratır. Yabancı para ülküye terk etmeye kalktığına ise, merkez bankası döviz satacak, piyasadan para çekilecek ve likidite daralması olacaktır. Bu durumda merkez bankası para basarak likiditeyi arttırmadığında, faizler çığınca yükselerek para krizinin ekonomik krize dönüşmesine neden olacaktır.

Türkiye’de geçen haftalarda yaşadığımız krizde de bunlar olmuştur. TL’nin aşırı değer kazanması sonucunda dış ticaret açıkları artmış, “sıcak para” ülkütlmüş, dövizde, büyük de değil, yalnızca orta çaplı bir hücum olmuştur. Çekilen döviz, Türkiye’de likiditeyi azaltmış, faizlerin inanılmaz boyutlara yükselmesine neden olmuştur. Merkez Bankası’nın elindeki rezervler göz önünde tutulursa, 6-7 milyar dolar çapındaki bu dövizde hücum hiç de sorun yaracak boyutlarda değildi. Fakat, Merkez Bankası, katı bir “para kurulu” uygulaması sergilediğinden krizi önleyememiş, krizin ekonomik krize dönüşmesine neden olmuştur.

Üzülerek belirtmek gerekir ki, faizlerin ulaştığı düzeyler, ekonominin kaldıramayacağı düzeylerdir. Bu nedenle de, parasal kriz atlatılmış dahi olsa, ekonomik kriz ağır bir şekilde devam etmektedir. Bu da, programda çok köklü bir revizyon gerektirmektedir.

Enflasyonla mücadele programı uygulaması, esneklik gerektiren bir uygulamadır. Uygulama dinamik ortamda ortaya çıkacak ihtiyaçlara cevap verebilmelidir. Önemli olan tüm gelişmelere karşı programı ilk günden saptandığı gibi aynen uygulamak değil, amaca ulaşacak şekilde, maharetle uygulamaktır.

E. Krizden alınacak dersler (3) ⁶⁵

Türkiye hafif bir para krizi yaşadı. Normal şartlar altında iyi çalışan bir piyasa ekonomisi bu krizi hemen atlattı. Oysa bu hafif kriz Türkiye’de tüm ekonomik dengeleri alt üst etti. Şimdiden pek çok kişi 2001 yılında ekonomiyi çok zor günlerin beklediğini söylüyor. Ufacık bir krizin ekonomiyi bu kadar derinden sarsması, bizim piyasa ekonomisini pek iyi anlayamadığımızı ve de kurallarını pek iyi uygulayamadığımızı gösterdi.

Önce bilmemiz gereken şey şu: Ekonomik sistemler, toplumların ideallerini gerçekleştirmek için birer araçtır. Amaç, toplumların refah düzeylerinin yükseltilmesi, bireylerin mutluluğunun artırılmasıdır. Burada dikkat edilmesi gereken husus, amaçla aracın karıştırılmamasıdır. Amaç, belirlenen ekonomik hedeflere varmak, bunun için kullanılan araç ise serbest piyasa ekonomisidir.

Piyasa ekonomilerini fiyatlar yönlendirir. Bu fiyatlar, mal piyasalarında malların fiyatları, sermaye piyasalarında faizler, kambiyo piyasalarında döviz kurları ve emek piyasalarında ücretlerdir. Tam rekabete dayalı piyasa ekonomilerinde, mal fiyatları, faizler, döviz kurları ve ücretler arasında oluşan dengeler, toplumun tercihleri çerçevesinde ekonomiyi hedeflerine yönlendirdiğine inanılır. Ekonomi teorisi, tam rekabete dayalı piyasa ekonomilerinin, işsizliği ortadan kaldıracığını, en yüksek üretim seviyelerine ulaştıracağını, toplumun refah düzeyini yükselteceğini söyler. Piyasa ekonomilerini “iyi” yapan da bunlardır.

Evet, ekonomi teorisinin iddiası budur. Ama, uygulamada piyasa ekonomilerinin bunu pek de sağlamadığı bilinen bir gerçektir. Bu başarısızlık, tam rekabetin eksikliğinden, kısıtlanmış olmasından veya imkansızlığından kaynaklanabilir. Ama sonuç ortadadır: Piyasa ekonomilerinde işsizlik, üretim kayıpları çok ciddi sorunlardır. Piyasa ekonomilerinde gelir dağılımı ülkeler arasında da, ülkeler içinde de giderek bozulmaktadır. Bu nedenlerle piyasa ekonomilerinin yönlendirilmesi gerekir. Bu da devletin görevidir. Ancak, ülkeler ve çeşitli çıkar grupları, piyasa ekonomilerini kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya gayret eder.

⁶⁵ Özer Ertuna, *Radikal Gazetesi*, 25 Aralık, 2000.

İşte Türkiye, uzunca bir süredir burada yanılıyor. Uzunca bir süredir, Türkiye, ekonomik hedeflerine ulaşmaya değil, piyasa ekonomisini yaşatmaya çalışıyor. Yani, piyasa ekonomisine “itaat” amaç haline gelmiş. Piyasalarda oluşan fiyatlar ne kadar hatalı, ne kadar çarpık da olsa doğal kabul ediliyor. Bu nedenle ekonomi inanılmaz boyutlarda kayıplara uğruyor. Burada birkaç örnek vermek yeterli olacaktır.

Borsamız, 1996 yılından bu yana, 2000 yılındaki hızlı düşüslere rağmen, yabancı yatırımcılara, yıllık bazda yüzde 51 kazandırdı. Biz bundan endişe duyacağımıza, sevindik bile. Oysa, çok basit bir gerçek var: Parayla, yüzde 51 para kazanmayı hiçbir üretim destekleyemez. Gerçek şu ki, Türkiye çok fena bir şekilde soyuldu. Borsada yabancı yatırımcılar, bu çılginca kazançlarının bir kısmını çekecek olduklarında kriz doğdu.

Türkiye uzun yıllardır devlet borçlarına, akıl almaz derecede yüksek reel faiz ödedi. 2000 yılında devlet, tüm topladığı vergileri borçlarının faizi olarak ödedi. Bunun önemli bir kısmı da yabancılara ödendi. Bu nedenle devlet eğitime, sağlığa para harcayamaz, teknolojiye yatırım yapamaz oldu. Biz bu çılginca yüksek faizleri “piyasanın istediği” normal faizler gibi gördük. İnanılmaz bir hata.

1994 yılından bu yana, bankaların tüm mevduatı devlet güvencesi altında. Sorumluluk devlette, ama faizleri saptama yetkisi bankalarda. Bunun sonucu pek çok banka sorumsuzca faiz yükselterek mevduat topladı. Böylece, ne olduğu belirsiz bir banka sistemiyle baş başa kaldık. Böyle bir sistemin ortaya çıkardığı faiz yapısını piyasa faizi zannettik. Bugün “piyasada” bir yıllık devlet borçlarının faizi yüzde 67 dolaylarında. Bir yıl sonra enflasyon yüzde 10’a düşecek olursa, bu yüzde 52 reel faiz anlamına gelir. Bu derece yüksek faiz tahrip eder. Korkunçtur, biz hâlâ bunu piyasa faizi olarak kabul ediyoruz.

Son kriz, serbest piyasa düzenini anlayamadığımızı ve uygulayamadığımızı ortaya koydu. Krizden dersimizi alamazsak, çok daha vahim sonuçlar doğabilir.

F. Göremiyor muyuz? ⁶⁶

Hep kendime sormuşumdur: Osmanlı devleti, borç batağında battıkça borçlandırdığını, borçlandıkça daha çok battığını nasıl oldu da görmedi? Bence, bu kadar açık seçik bir olguyu görmemek mümkün değildi. Ama şimdi hiç şaşmıyorum: Bugün gene Türkiye borçlandıkça bir başarı sağladığını sanarak aynı yolda hızla ilerliyor.

1850’lerde, “İstikraz yapmamak için çok çalıştım. Lakin ahval bizi istikraza mecbur etti.” diye yakınan Sultan Abdülmecit, borçla elde ettiği kaynaklarla

⁶⁶ Özer Ertuna, *Radikal Gazetesi*, 20 Şubat, 2001. Bu köşe yazısı 2001 krizinden bir hafta önce yazılmıştır.

Dolmabahçe sarayını, Beykoz ve Küçüksu kasırlarını yaptırmıştı. Bugün, iç borcu dış borçla ikame etmek, borç batağına batmanın yarattığı sorunları çözmek için “kaynak” yaratmak amacıyla daha da borçlanarak mal ithal edip afiyetle yiyoruz. Kasım ayı sonu itibariyle 25 milyar dolarlık mal ihraç edip, 50 milyar dolarlık mal ithal etmişiz. 25 milyar dolarlık dış ticaret açığı, bu görülmemiş bir şey. Bu açık, bugünkü kurdan 17 katrilyon lira eder: Türkiye’nin milli gelirinin yüzde 13’ü. Bir düşünün, bu mallar ithal edilmeyip Türkiye’de üretilseydi, ne kadar gelir, ne kadar istihdam yaratılırdı; dertlerimiz ne kadar hafiflerdi.

İktisat bilmeyi gerektirmez; çok basit bir kural bu: Borçla kaynak yaratılmaz, yalnızca üretimle yaratılır. Borçlanmak, başkasının yarattığı bir kaynağı, ileride ödemek kaydıyla devralmaktır. Borç yiyen kesesinden yer; kaynak yaratmış olmaz. Bugün, Türkiye kaynak yaratmaya muhtaç. Bunu herkes görüyor. İşadamları da görüyor, Sayın Başbakan da görüyor. Ama, hala borç peşindeyiz. Dış borç yalnızca ithalatı arttırmaya yarar. Türkiye borçlanmaya değil, üretmeye muhtaç. Türkiye ithalattan çok ihracata muhtaç. Bunun için de Türkiye, ihracat ve milli gelir artırmaya dayalı bir ekonomik atılıma muhtaç. Türkiye bu atılımı yaparak hem güçlenir, hem de enflasyonu kontrol altına alabilir. Bunun örnekleri var.

Türkiye IMF’in öngördüğü döviz ve ücret çıpasına dayalı bir istikrar programıyla refaha çıkamaz. Bu köşede 10 Kasım 1996’da yazmıştım, “Çıpa ekonomiyi krize bağlar” diye. Öyle de oldu. 1996’dan bu yana Türkiye, olduğu yerde bocaladı. Benzer IMF politikalarıyla Rusya 10 yılda milli gelirinin yarısını yitirdi. Ekonomik altyapısını da oldukça tahrip etti. Polonya’nın reform uygulamaları sırasında maliye bakanı ve başbakan yardımcısı olarak sorumluluk taşımış bulunan Grzegorz Kolodko, açık seçik, “Polonya kısmen daha başarılı oldu, çünkü biz IMF’i dinlemedik.” diyor. Yalnız geçiş ülkeleri değil, “Asya kaplanları” olarak bilinen ülkeler de IMF reçeteleriyle perişan oldu. Türkiye “kararlı” bir şekilde IMF’in ona çizdiği yolda ilerliyor.

Öyle görülüyor ki, bugünün Türkiye’si geleceğe iki miras bırakacak: Borç ve trajikomik anılar. Bugün işadamları feryat ediyor: “Yanıyoruz, alev bacayı sardı!” diye. Esnaf feryat ediyor: “Nasibimiz kurudu, kepenk kapıyoruz!” diye. İhracatçı feryat ediyor: “Mal satamıyoruz, ufalıyoruz!” diye. Ekmeğini, emeğini satarak kazanan işçi ve yöneticiler suskun, işini kaybetmenin endişesi içinde. Pek çok yerde bir ölüm sessizliği var. Bu trajedi. Komedi tarafı ise şu: Herkes uygulanan ekonomik programı destekler görünüyor. Sanki yaşanan durum, bu ekonomik programın ürünü değilmiş gibi.

Son haftalarda Sayın Başbakanın işadamları, esnaf, emek temsilcileri ve finans çevreleriyle yaptığı temasları “geçekleri” görmemiz için bir fırsat olarak algılamıştık. Gerçeklerin masa üstüne yatırılacağını, Türkiye gerçeklerine uyan, her

kesimin kendi sorumluluğunu üstleneceği bir program arayışı içine girileceğini ummuştuk. Yanılmışız. İşadamları: “Finans kesimi ucuz kaynak versin” dedi. İhracatçılar: “Eximbank bize ucuz kaynak versin” dedi. Sayın Başbakan: “Tamam sorun belli oldu, ucuz kaynak arayışı içine giriyoruz” dedi. Abdülmecit’in deyimiyle, ahval, gene devleti istikraza muhtaç kılmıştı.

Ne kadar acıdır, hatalı kur çıpası uygulamasının rekabet gücümüzü kırdığından, ücret çıpası nedeniyle sosyal adaletin bozulduğundan, artan ithalatın üretimi kısıtıldığından, buna işsizliğin artmasının da eklenmesiyle bir kısır döngüye girileceğinden söz edilmedi. Daha da önemlisi, üretimi artırmadan kaynak yaratılamayacağı gerçeği göz ardı edildi.

Nereye doğru hızla gittiğimizi hala göremiyor muyuz?

G. Krizi fırsata dönüştürelim ⁶⁷

Türkiye, bugünlerde yaşadığı krizi bir fırsat olarak görüp değerlendirmek mecburiyetinde. 2000 yılının başından bu yana uygulanmakta olan program, enflasyonla mücadele ediyorum savı altında Türkiye’yi zayıflatan, inflaslara ve işsizliğe neden olan, sosyal sorunlar yaratan bir programdı. Kriz çıkmayıp aynı programa devam edilecek olsa, Türkiye çok daha büyük boyutlarda krizlere doğru dönüşü olmayan bir yola girebilirdi. Üzülerek belirtmek gerekir ki, Türkiye’nin bu derece büyük boyutlarda hata yapmasına bazı “akıl hocaları” da neden oldu. Kendi veya ait olduğu kurumun kısa vadeli çıkarları uğruna pek çok “bilir kişi” yanlış telkinlerde bulundu.

Olan oldu. Bugün yarınları düşünmek zorundayız. Sakin bir tavırla, peşin hükümsüz, bu krizi, ekonomimizi rayına oturtmak için bir fırsat haline sokmamız gerekiyor. Her ne kadar gecikilmiş, gereksiz faturalar ödenmiş, seçenekler azalmış olsa da çözüm yolları tıkanmış değil: Türkiye’yi bir taraftan sorunlarını çözerken bir yandan da çağın gerektirdiği bir atılım içine sokmak mümkün. Ama bu, her kesimin benimseyeceği ve kendini taahhüt edeceği, şevkle yürüteceği bir programın uygulanmasına bağlı. Bugün böyle bir programı ortaya koyma şansımız var. Çünkü, krizlerin nelere mal olacağını son küçük kriz göstermiş vaziyette. Anlaşamazsak doğabilecek krizler daha da büyük boyutlu olacaktır.

Önce, bugün yaşadığımız krize doğru teşhis koymamız gerekir. Yaşadığımız kriz devlet katında yaşanan ufak çaplı tartışmanın neden olduğu bir kriz değildir. Kriz, uygulanan programın çok doğal bir sonucudur. Uygulanan program, yalnızca enflasyonu düşürmeye odaklanmış, dış kaynaklara güvenen, ithalatı

⁶⁷ Özer Ertuna, *Radikal Gazetesi*, 27 Şubat, 2001. Bu köşe yazısı krizden hemen sonra yazılmıştır. Bu makale, “Program önerilerimizi önümüzdeki hafta ele alacağız.” cümlesiyle bitmektedir. Ancak, bu köşe yazısı, yazarın *Radikal Gazetesi*ndeki yazdığı son köşe yazısı olmuştur.

arttıran, ihracatı cezalandıran, üretimi kısıyan, kepenk kapattıran, işsizliğe neden olan bir programdı. Bu program enflasyonu düşürebilirdi de. Ama, ekonomiyi felç ederek... Programın uygulanmasıyla, 2000 yılı sonunda dış ticaret açıklarının 25 milyar doları aşması, çok doğal olarak devalüasyon beklentilerini yükseltmiş, tedirginlik yaratmıştır. Böyle bir ortam krize müsait bir ortamdır. Herhangi bir kıvılcım bu krizi başlatabilirdi. Devlet katında yaşanan son olay yalnızca bir kıvılcım görevi görmüştür.

Esasında, yaşadığımız kriz, bundan üç ay önce yaşanan küçük krizin bir devamıdır. Gene üzülerken belirtmem gerekir ki, üç ay önce yaşadığımız krize de “akıl hocaları” yanlış teşhis koymuş, programda ısrar edilmesi telkin edilmiş, yeni bir krizi önleyici hiçbir düzeltme yapılmamıştır. Bu da yetmiyormuş gibi Türkiye’ye çok büyük faturalar ödetilmiştir. Paramızın aşırı değerlendirildiği ayan beyan ortadayken, yabancılar bir devalüasyon beklentisiyle kaçma hazırlıkları içindeyken, Merkez Bankası, tam devalüasyon öncesinde, düşük kurdan 7.5 milyar dolarlık döviz satmıştır. Yalnızca bu satışlardan kaynaklanan kayıp 2 milyar doların üzerindedir.

Son krizin en tahrip edici yanı, faizlerin akıl almaz boyutlara yükselmiş olmasıdır. Devlet katında bir tartışma yaşanmasının, devlet kağıtlarında risk priminin yüzde 130'lara yükselmesine neden olmaması gerekir. Bu yükselen faizler ekonomi üzerine kaldırılamaz yükler yüklemiş, bazı kesimlere de çok ama çok büyük rantlar sağlamıştır. Bugün Türkiye’de fakirleşenler olduğu gibi, çok zenginleşenler de bulunmaktadır. Kriz dönemleri “piyasa” ekonomilerinin çıldırdığı dönemlerdir. Bundan böyle oluşturulacak programlarda bu tür çılgınlıkların önlemlerinin de alınması gerekir.

Bütün bu felaketlerin arkasında yatan neden, enflasyonla mücadelede, Türkiye’nin, kraldan fazla kralcı olup, IMF’in beğeneceği bir program oluşturmaya çalışması ve programın, işçi, işveren, mali kesim ve devlet arasında varılan bir “ulusal uzlaşma”ya dayandırılmamasıdır. Türkiye, taraflar arasında varılacak bir ulusal uzlaşmaya, ihracat seferberliğine, üretim ve istihdam artışlarına dayalı bir enflasyonla mücadele programına muhtaçtır. Böyle bir program, dünya deneyimlerinden yararlanılırken Türkiye’nin özel konumu da hesaba katılarak oluşturulacaktır. Şanslı olduğumuz taraf kendi deneyimlerimiz yanında, çok sayıda başarılı ve başarısız programların bulunmasıdır. Program önerilerimizi önümüzdeki hafta ele alacağız.

